

Književna polemika u hrvatskom kulturnom prostoru na primjeru Grobnice za Borisa Davidoviča Danila Kiša

Mikec, Alen

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:370727>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Alen Mikec

**Književna polemika u hrvatskom kulturnom
prostoru na primjeru *Grobnice za Borisa
Davidoviča* Danila Kiša**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

ALEN MIKEC

**Književna polemika u hrvatskom kulturnom
prostoru na primjeru *Grobnice za Borisa
Davidoviča* Danila Kiša**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Brozović

Zagreb, 2021.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Premise iza nastanka <i>Grobnice za Borisa Davidoviča</i>	3
3. Okolnosti oko objave <i>Grobnice za Borisa Davidoviča</i>	4
4. Prve optužbe za plagijat	6
5. Dokumentarnost i stil <i>Grobnice za Borisa Davidoviča</i>	7
5.1. Korištenje postojećih izvora	7
5.2. Falsifikati u prozi.....	8
5.3. Kiš i Borges	9
5.4. Kiš i Štajner	11
6. Rasplamsavanje polemike	12
6.1. Zakulisni karakter polemike	13
6.2. Optužbe Dragana M. Jeremića	14
6.3. <i>Čas anatomije</i>	16
7. Posljedice i domet polemike oko <i>Grobnice</i>	18
8. Zaključak.....	21
Bibliografija.....	23
Sažetak.....	24

1. UVOD

S jasnom misijom demistifikacije staljinističkog režima čija je zlodjela negirala zapadna lijeva inteligencija, ista kojom je bio okružen za vrijeme svog djelovanja u Francuskoj, Danilo Kiš je napisao knjigu o propasti revolucionarnih ideala zasnovanu na stvarnim svjedočanstvima. Takvih je do 1976. godine, kada je *Grobница za Borisa Davidoviča* doživjela svoje prvo izdanje, bilo već nekoliko, od kojih su neka objelodanjena u piscu neposrednoj blizini.

Za *Grobnicu* najvažnije je svjedočanstvo Karla Štajnera u memoarima *7000 dana u Sibiru*, objavljenih tek nekoliko godina prije, u Zagrebu. Štajner, ilegalac i međuratni član komunističkog pokreta u Austriji, Francuskoj i Jugoslaviji, austrijskog podrijetla, za vrijeme Staljinovih čistki nevinno je osuđen u montiranom procesu NKVD-a na dvadeset godina prisilnog rada i progonstva u dalekim predjelima Sovjetskoga Saveza. Svojom knjigom uvrstio se u red autora koji su različitim stilovima svjedočili iz prve ruke o staljinističkim zlodjelima, od kojih je vjerojatno najpoznatiji Aleksandar Solženjicin sa svojim djelom *Arhipelag Gulag*, izdanim u Parizu nekoliko godina poslije Štajnerove knjige.

Danilo Kiš je *Grobnicu* koncipirao kao zbirku novela od kojih svaka, osim jedne, iznosi biografiju revolucionara čiji su ideali eventualno izdani nedugo nakon dolaska u Sovjetski Savez. Novele *Nož sa drškom od ružinog drveta*, *Krmača koja proždire svoj okot*, *Mehanički lavovi*, *Magijsko kruženje karata*, *Grobница za Borisa Davidoviča* i *Kratka biografija A. A. Darmolatova* tematiziraju živote revolucionarna i njihove ideale. Uz ovdje navedene, uvrštena je još i novela *Psi i knjige* koja pak tematizira izgon francuskih Židova u 14. stoljeću, čime je uspostavio analogiju na ostale novele, u pogledu židovskog podrijetla većine revolucionara iz zbirke, ali i pogubnosti odsustva građanske hrabrosti u totalitarnom društvu.

Međutim, upravo zbog neshvaćanja dokumentarnog karaktera djela čije su fabule crpljene iz stvarnih svjedočanstava, skupina književnika i novinar iz Beograda javno prozivaju *Grobnicu* plagijatom. Prva optužba za plagijat javlja se nekoliko mjeseci nakon prvog izdanja djela u zagrebačkom listu *Oko*, tada plodnom terenu za književne polemike, čime započinje polemika koja će, u širem smislu, trajati pune tri godine. Cilj rada koji slijedi neće biti dosljedno praćenje kronološkog karaktera polemike. Taj posao odradio je novinar i publicist Boro Krivokapić, prikupivši sve relevantne novinske napise, tekstove i dokumente u djelo *Treba li spaliti Kiša?* iz 1980. godine. Umjesto toga, rad će težiti odgovoru na pitanje: koja su književno-teorijska opravdanja na kojima se zasniva legitimnost korištenja literarne i paraliterarne građe

u beletrističkom djelu? Argumente nudi i sam Kiš u teorijskim tekstovima i intervjuima, u službi raščlanjivanja poetike njegovih djela, objavljivanim prije i poslije *Grobnice*, pri čemu se uglavnom konzultiraju tekstovi iz knjige teorijskih eseja *Homo poeticus*, zbirke intervjuja *Gorki talog iskustva*, i nezaobilaznog polemičkog djela *Čas anatomije*, čiji je momentalni uspjeh za veći dio javnosti naznačio kraj polemike, barem u smislu literarne diskusije, u korist Danila Kiša. Naravno, u obzir će biti uzeti i teorijski prilozi drugih autora, od kojih su za polemiku najvažniji Predrag Matvejević i Velimir Visković. Kišev polemički izraz bit će postavljen analogno s mislima o polemikama Ivana Krtalića iz zbornika *Antologija hrvatskog humora*, kao i na raščlambu polemičkih karakteristika Matoša i Krleže kod Krešimira Bagića u djelu *Umijeće osporavanja*.

Polje zanimanje rada bit će i mogućnost promatranja polemike, djela i njegovog autora s obzirom na hrvatski kulturni krug koji je teško precizno definirati, a u kojem je Kiš itekako igrao važnu ulogu. Od novijih istraživanja koja se osvrću na temat *Grobnice* konzultirat će se djelo Tatjane Jukić *Revolucija i melankolija: Granice pamćenja hrvatske književnosti*, kao i *Od Oktobra do otpora – Mit o sovjetsko-jugoslavenskome bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.-1991.)* Ivane Peruško Vindakijević. Za potrebne biografske podatke poslužiti će knjiga *Izvod iz knjige rođenih - priča o Danilu Kišu* britanskog publicista i novinara Marka Thompsona.

2. PREMISE IZA NASTANKA GROBNICE ZA BORISA DAVIDOVIČA

Danilo Kiš nije krio svoju opsjednutost logorima koje je prepoznavao kao najveće zlo u strahotama prožetom dvadesetom stoljeću. *Grobnicom* je otvorio poglavlje književnog razmatranja staljinističkih logora koje je smatrao, po razini posijanog užasa, barem ekvivalentom nacifašističkim logorima koje je tako iscrpno tematizirao u ranijem dijelu njegova opusa. Dodatno, izdaja idealizma kojeg je proklamirala staljinistička ideologija, poglavito nakon uspješno sprovedene borbe protiv europskog fašizma, za Kiša je bila neoprostiva. Smatrao je da ulogu u perpetuiranju mita koji negira staljinističke logore imala cjelokupna lijeva politička scena, podjednako kao i one koji su šutjeli zbog otpora neuspjesima zapadnih društava, bez obzira na činjenice i niz svjedočanstava.

Kada je Simone de Beauvoir u posljednjim godinama života kazala kako nema što da predbaci svom intelektualnom životu i kako joj je savjest mirna, pisao je kako su ona i Jean-Paul Sartre, uza sve viđeno, imali dužnost nadići se iznad zablude i ne biti „kao svi Francuzi“, „kao da njena dužnosti nije bila u tome da ne bude glupa kao i svi ostali“, pisao je Kiš, da bi zaključio kako „za intelektualce ovoga veka, ovog našeg doba, postoji samo jedan ispit savesti“, u vidu stava prema dvije ideologije dvadesetog stoljeća, „zbog kojih se gubi pravo (moralnog) glasa jednom za uvek: fašizam i staljinizam.“ (Kiš 1983: 16) Za vrijeme svog mandata lektora za južnoslavenske jezike u Bordeauxu, Kiš je često polemizirao s lijevom inteligencijom koja je u ime otpora zapadnim vrijednostima i agresivnoj politici Sjedinjenih Američkih Država odbijala povjerovati u užase staljinističkog režima, u prvom redu postojanje zloglasnih logora pod akronimom GULAG, čak i nakon mnoštva objelodanjenih iskustava preživjelih. „Kako sa tim svetom nije, dakle, bilo moguće razgovarati na planu opštih ideja, jer njihovi su stavovi bili apriorni i agresivni, to sam svoje argumente morao da formulišem u vidu anegdota i priča, a na osnovu tog istog Solženjicina, kao i Štajnera, Ginzburgove, Nadežde Mandeljštam, Medvedeva itd.“ govorio je Kiš (Kiš 1991: 111). U potonjem nalazimo ključ nastojanja Danila Kiša prilikom stvaranja *Grobnice*. Pascale Delpech, kasnija supruga Danila Kiša, i sama pripadnica generacije francuskih studenata sedamdesetih godina prisjećala se kako su „zaista bili generacija koju su formirali klišeji“, Kiša je viđala s „komunistima iz Bordoauxa koji su bili iz radničke klase i tu nikad nije bilo teškoća: njihova uvjerenja su njihova stvarna lična uvjerenja, rezultat njihovog iskustva“, dok ono što Kiš nije podnosio je bila „ignorancija kod intelektualaca“ (Thompson 2014: 252). Kiš je dosljedno govorio da „konceptualizacija, to osmišljavanje je ono što iskustvo logora čini najstrašnijim istorijskim iskustvom“ te „da su pisci

i intelektualci koji daju istorijsko opravdanje takvom konceptu - saučesnici zločina“ jer sve to „ostavlja mogućnost da se ponovi treći ili peti koncept logorski...“ (Kiš 1991: 134-135)

Grobnica je bila predodređena za sudbinu „književne bombe“, moćnog društveno-političkog oružja druge polovice dvadesetoga stoljeća u hladnoratovskoj podjeli koje je to razdoblje proizvelo. Od eksplozije koju bi takvo oružje proizvelo najviše bi profitirali čitatelji diljem svijeta, a najviše bi ga se bojale političke filijale tzv. Istočnog bloka iako je Sovjetski Savez, barem formalno, na 22. kongresu KPSSSR-a 1961. godine, donio odluku o raskidanju sa Staljinovim nasljeđem. Jugoslavija sa svojom politikom nesvrstanosti poslužila je kao solidan teren za odjek jedne takve bombe, za koju je sudbina htjela da odjekne upravo u godini posjeta Leonida Brežnjeva i delegacije SSSR-a.

Kritičari *Grobnice* su premise iza nastanka odbijali uključiti u svoje shvaćanje tog djela. Ta dimenzija govori o nužnosti upotrebe već postojeće lektire radi dosezanja stanovite razine autentičnosti. Štoviše, uvod *Grobnice* sugerira njezinu suštinu: „Priča koja sledi, priča koja se rađa u sumnji i nedoumici, ima jedinu *nesreću* (neki to zovu srećom) što je istinita: ona je zapisana rukom časnih ljudi i pouzdanih svedoka.“ (Kiš 2003: 6)

3. OKOLNOSTI OKO OBJAVE GROBNICE ZA BORISA DAVIDOVIČA

Posredstvom Predraga Matvejevića, *Grobnica za Borisa Davidoviča* prvi je put u ruke došla Zlatku Crnkoviću, uredniku izdavačke kuće Znanje u kojoj je, između ostaloga, uređivao glasovitu ediciju HIT (Thompson 2014: 259). Uvrijeđen što se za njegovu knjigu nije odlučio odmah i uvrstio ju u spomenutu ediciju, Kiš povlači rukopis što će Crnković kasnije zažaliti, kako će i sam, gotovo tri desetljeća kasnije priznati novinaru i biografu Danila Kiša, Marku Thompsonu: „Pogriješio sam. Ali tako je kako je. Čovjek se uči dok je živ... Bio sam iznenađen jer mi Kiš, više nego svjestan vlastite reputacije, nije lično ponudio rukopis... I brinuo sam se da će mi, ako prihvatim Kišovu knjigu, onda i Matvejević ponuditi nešto svoje, što bih tada teško mogao da odbijem.“ (Thompson 2014: 260)

Razjaren na „provincijalni mentalitet“ koji stvara takve uzrujanosti, nakon pisma Crnkoviću koje dovršava formulacijom „Vas i Vaše komercijaliste pozdravljam“, Kiš prihvaća prijedlog Predraga Matvejevića za obraćanje Miroslavu Krleži koji ih zatim povezuje sa Slavkom Goldsteinom, urednikom zagrebačke akademske izdavačke kuće Liber, od kojega je Kiš tražio izjašnjavaње u svega nekoliko dana (Thompson 2014: 260). Prema tadašnjem zakonu,

Goldstein je trebao dobiti suglasnost uređivačkog odbora, koji je, prema izdavaču knjige, „bio jako dobar, članovi su bili sveučilišni profesori, divni ljudi, otvorenih pogleda.“ (Thompson 2014: 260) Svi uključeni u proces znali su da *Grobnica* spada rame uz rame s knjigama „koje su isprovocirale reakcije hrvatskog političkog establišmenta“, jer kako je i sam Goldstein, koji je za prvo izdanje odmah pronašao suizdavača u Beogradu, kasnije pojasnio: „Šezdesetih i sedamdesetih godina... ako ste željeli da kritizirate jugoslavenski sistem, morali ste to da činite pod krinkom kritike staljinizma i Sovjetskog Saveza“, a upravo je „*Grobnica* bila i jača kritika i bolja književnost, nego bilo šta drugo što su ostali pisali.“ (Thompson 2014: 261) Samo u periodu trajanja polemike *Grobnica* je tiskana u, za današnje prilike nevjerojatnih, 38 000 primjeraka: prvo izdanje iz lipnja 1976. godine, u suradnji zagrebačke izdavačke kuće Liber i beogradske kuće BIGZ, tiskano je u nakladi od 4000 primjeraka; drugo izdanje od nakladničkog para u prosincu iste godine ponovljeno je u nakladi od 4000 primjeraka; treće izdanje kuće BIGZ u seriji *Džepna knjiga* u nakladi od 20 000 primjeraka; četvrto u istoj seriji od istog izdavača u dodatnih 10 000 primjeraka (Krivokapić 1980: 13).

Vjesnikov izbor kritičkih napisa na temu *Grobnice* iz 7. lipnja 1977. ukazuje na usklađen ushit kritike: nameću se one od najtiražnijih novina u državi kao što su *Politika* (Marko Nedić) i NIN (Predrag Matvejević); najvažnijih republičkih dnevnih i tjednih tiskovina u SR Hrvatskoj kao što su *Slobodna Dalmacija* (Bože V. Žigo) i *Večernji list* (Tomislav Sabljak); književnih listova od kojih su najvažnije pohvale *Književne reči* (Radivoje Mikić) i *Književnih novina* (Čedomir Mirković) (Krivokapić 1980: 35-38). Biograf Danila Kiša posebno ističe da je čak i „*Komunist*, oficijelno glasilo režima, izrazio oduševljenje Kišovim majstorstvom“ (Thompson 2014: 262). „Napokon jedan događaj“, pisao je Predrag Matvejević u recenziji *Grobnice*, „u vremenu kad se tako malo značajnih stvari događa u književnosti“, povodom čega zaključuje: „Za ovaj sretni slučaj možemo zahvaliti zagrebačkom Liberu i beogradskom BIGZ-u i usput istaknuti ovakav primjer međurepubličke suradnje, bez retorike kojom se ona obično kiti.“ (Matvejević 1978: 174)

Međutim, ubrzo nakon oduševljenja *Grobnicom*, u krugu beogradskih književnika počinju se širiti navodne glasine o neoriginalnosti djela, da bi prva javna optužba svjetlo dana ugledala u zagrebačkom tjedniku *Oko*. Tako su posađene prve klice koje će začeti polemiku koju je Boro Krivokapić, svojevrsni kroničar polemike, u djelu *Treba li spaliti Kiša?* okarakterizirao na

sljedeći način: „po intenzitetu, trajanju, prostoru, učesnicima, posledicama i broju tema koje je pokrenula – nezapamćen polemički događaj u istoriji naših kultura.“¹ (Krivokapić 1980: 15)

4. PRVE OPTUŽBE ZA PLAGIJAT

Oprilike šest mjeseci od izlaska *Grobnice*, prva javna optužba javlja se u zagrebačkom listu *Oko*. Optužbu je plasirao novinar i član uredništva beogradskog lista *Duga* Dragoljub Golubović (nadimka Pigeon) u tekstu *Ogrlica od tuđih bisera* koji je objavljen početkom studenoga 1976. godine. Sasvim sugestivno novinar u uvodu piše: „Imitatorska literatura ima sudbinu imitatorskog slikarstva koje, obično, završava u foajeima izložbenih zgrada...“ (Krivokapić 1980: 42)

Golubović je Kiša optužio za „preuzimanje delova iz knjige *L'art russe* objavljene u Parizu, 1921. godine“, klasika povijesti umjetnosti autora Louisa Réaua, a čije je opise Kijevske crkve koristio Kiš, što će Golubović nespretno okarakterizirati kao „sam književni materijal“ i kao takvu nelegitimnu za korištenje kako je to u noveli *Mehanički lavovi* to učinio Kiš (Krivokapić 1980: 44). Na drugom mjestu, inkriminirajući djelu istoimenu novelu, Golubović navodi i sljedeće: „Ona je, očigledno, uzeta od sovjetskog akademika Roja Medvedeva, autora knjige *Staljinizam...* Fabula za ovu priču, koja je jedna od najpotresnijih u knjizi Medvedeva, kompletno je preuzeta, proširena samo nekim ličnim varijacijama.“ (Krivokapić 1980: 45) Golubović u zaključku s distancom tvrdi da „ovim što je ovde rečeno ne baca se sumnja na celu Kišovu knjigu i njegovo stvaralaštvo.“ (Krivokapić 1980: 46) No, optužbe poput takvih itekako mogu utjecati na integritet i drugačiji pogled na autorov opus, šteta je već i tad bila nepovratna. Kiš će postati metom tabloida i kritičara, poglavito nakon dva kraća odgovora u listu *Oko* u kojima je furiozno zahtijevao obrazloženja naočigled neutemeljenih optužbi. Kako je i sam kasnije priznao, „karikaturisti i humoristi dali su se na posao, listovi su se punili nedvosmislenim i neduhovitim aluzijama na moje odgovore, televizija nije želela da izostane za njima ni za dlaku...“ (Kiš 1978: 26)

Usljedila je piščeva šutnja koja je trajala više mjeseci, do objave njegovog polemičkog djela *Čas anatomije*. Međutim, između Golubovićeve optužbe u *Oku* i objavljivanja *Časa*

¹ Naslov djela *Treba li spaliti Kiša?* ne proizlazi samo iz asocijacije na Simone de Beauvoir i njezino djelo *Treba li spaliti Sada?*, već i činjenicu da je kasnijom sudskom tužbom za klevetu traženo progonstvo i psihijatrijska evaluacija samog Danila Kiša u cilju diskreditiranja lika i djela pisca.

anatomije odvijala se žustra polemika između zagovornika i protivnika literarne čestitosti *Grobnice*.

5. DOKUMENTARNOST I STIL GROBNICE ZA BORISA DAVIDOVIČA

Iako u inkriminirajućem tekstu, počevši od naslova, novinar Dragoljub Golubović nedvosmisleno proziva *Grobnicu* plagijatom, na kraju samoga teksta se ipak pita „da li je dozvoljeno *transponovanje* iz jedne u drugu literaturu“, pri čemu poziva povjesničare književnosti i kritičare na mišljenje, kao i sve one „koji brinu o osobenosti nacionalnih kultura.“ (Krivokapić 1980: 46) Kritičari optužbe detektirat će u njegovim izjavama niz problematičnih točaka, uz dosad nabrojane koje upućuju na prepisivanje iz djela *L'art russe* i *Staljinizam* s ciljem diskreditiranja *Grobnice*. Potpoglavlja koja slijede analizirati će argumente u prilog legitimnosti korištenja drugih literatura u *Grobnici*.

5.1. KORIŠTENJE POSTOJEĆIH IZVORA

Protivnici dušobrižničkog stava prema „osobenosti nacionalnih kultura“ Dragoljuba Golubovića, uključujući i samoga Kiša, isticali su istraživački primjer iz neposredne blizine njihovih nacionalnih kultura, Midhata Šamića i djela *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*.

Andrić je, naime, koristio mnoštvo dotad objavljenih i neobjavljenih izvora; prepiske iz zbirki i arhiva; izbore iz dnevnika; kao i poznatija historiografska i memoarska djela i mnoštvo drugih izvora, kako je zaključio Šamić u tezi obranjenoj na Sorbonnei za čije potrebe mu je pomogao i sam Andrić. Šamić piše da u „većini slučajeva, Andrićev talent preobražava pozajmljenu građu. On to čini na razne načine. Ponekad kontaminira građu, uprošćuje i kondenzuje; drugi put je razmješta, razvija, komplikuje; čas dotjeruje i stilizuje priču koju nađe u izvoru, čas sam izmišlja neku priču, koju prošara pozajmljenim podacima...“² (Kiš 1978: 161) Dakle, Kiš je imao uzore u kanonima domaće, ali i, kako ćemo u nastavku vidjeti, svjetske književnosti. U prilog tome pisao je i Velimir Visković u polemici u *Oku*:

² Isti je dio prenio i Kiš u djelu *Čas anatomije*.

Usudio bih se ustvrditi da je čitava polemika između Golubovića i Kiša krivo postavljena. Previše je govora o izvanliterarnom, a premalo o literarnom; analizira se geneza teksta, a ne sam tekst i svi unutartekstovni odnosi. Stoga se i može dogoditi to da Golubović nazove Kiša imitatorom zato što u Kiševim novelama pronalazi ulomke preuzete iz različitih literarnih i neliterarnih izvora... Zbog takvih grijehova tri četvrtine pisaca iz povijesti svjetske književnosti mogli bismo nazvati imitatorima: od Vergilija, preko Shakespearea do T.S. Eliota i Borgesa... U hrvatskoj književnosti takvi postupci već imaju stanovitu tradiciju... (Krivokapić 1980: 82-83)

U nastavku Visković ističe književno djelovanje iz tadašnje srednje i mlađe generacije pisaca Ivana Raosa i Gorana Tribusona, „tipa moderne literature koja se *hrani literaturom*, preuzima gotove elemente iz nekog umjetničkog ili neumjetničkog teksta i te elemente slaže u novoj tvorevini.“ (Krivokapić 1980: 82-83) „Ono što se danas prema riječi *fact* naziva *faction* u odnosu na *fiction*“, pisao je Predrag Matvejević tumačeći stil knjige (Matvejević 1978: 174). Razlažući pojam *faction*, Visković je pisao:

U njegovim prozama izostaju tzv. postupci dramatizacije, potisnuta je psihologizacija, pisac uglavnom izbjegava sve afektivne, neuobičajene jezične konstrukcije... Naime, pripovjedač koji pripovijeda te priče neuključen je u zbivanje, on tek naknadno, na temelju raznih dokumenata, zapisa, hipotetičnih iskaza svjedoka, pokušava rekonstruirati zbivanja. Kad bi pisac pokušao načiniti psihički portret lika, bila bi narušena iluzija vezanosti pripovjedačeve za činjenicu: on na temelju pukih činjenica koje su mu dostupne ne može rekonstruirati i psihički život lika. (Krivokapić 1980: 29)

Dosad spomenuto ukazuje na raspon mogućnosti koje korištenje postojećih izvora čine legitimnima. Međutim, u *Grobnici* se pojavljuju i natuknice na izvore koji nisu potpisani od strane postojećih povijesnih aktera što predstavlja još jedan postupak koji je svakako vidio presedana u proznim djelima njegovih uzora.

5.2. FALSIFIKATI U PROZI

Važno obilježje literarnosti *Grobnice* je svakako i korištenje nepostojećih, apokrifnih, ali i pripisivanje nađenih izvora drugim, postojećim ili nepostojećim, povijesnim akterima. Sam taj postupak, stanovita primjesa fikcije u dokumentarnosti proze, stanovitom *factionu*, obilježje je pregršt važnih djela svjetske književnosti. Taj je postupak nezaobilazan kod raščlanjivanja *Grobnice*.

Sam Kiš nikada nije skrivao sklonost prema navođenju čitatelja na pogrešne reference. U više je navrata objašnjavao takve postupke:

Razume se da može biti korisno da se, polazeći od realnosti, istorijski dokumenti uvedu u radnju knjige, takoreći kao dokaz autentičnosti sadržaja. Na drugoj strani, historijski dokument može služiti i mistifikaciji: pomoću njega se čitaocu *sugeriše* autentičnost, on čitaoca navodi da *veruje* da je sve što čini autentično, dok autor u stvari sledi sasvim druge ciljeve. Zato je za dobrog pisca važno da *izmeša* svoje ideje, odnosno da jedan *historijski dokument* - ali ne i istoriju – izmisli, da ga, ako hoćete, *falsifikuje* kako bi na taj način, posredstvom imaginacije, ponovno identifikovao istorijsku stvarnost. (Kiš 1991: 282)

O uspješnosti, ili, pak, bolje rečeno, o jednom od mogućih ishodišta takvog postupka dovoljno dobro svjedoči još jedan slučaj iz optužbe novinara Dragoljuba Golubovića. Naime, on u spomenutom tekstu piše da je sve to „stvorilo kod čitalačke publike utisak, da se više ne zna ko je ko i šta je šta“, navodeći pri tome da Kiš citira „već na samom otvaranju knjige najlepší opis Irske, a ne kaže se da je to Džojsov Dedalusov dvojnik...“ (Krivokapić 1980: 43) Naime, Kiš u *Grobničici*, u prvom poglavlju novele *Krmača koja proždire svoj okot* piše sljedeće: „Prvi čin ove drame započinje, dakle, u Irskoj, „*najdaljoj Tuli, zemlji s onu stranu znanja*“, kako je naziva jedan Dedalusov dvojnik; u Irskoj, „*zemlji tuge, gladi, očajanja i nasilja*“, kako je naziva jedan drugi istraživač, manje sklon mitu a više tegobnoj zemaljskoj prozi.“ (Kiš 2003: 17)

Čitanjem literature koja se osvrće na period prvog objavljivanja i polemike oko *Grobnice*, ne zapaža se obmanut utisak kod „čitalačke publike“, kao ni kod relevantnijih komentatora na temu, osim, čini se, novinara koji je prvi javno iznio optužbe na račun *Grobnice*.

5.3. KIŠ I BORGES

Prilikom različitih čitanja *Grobnice* za vrijeme trajanja polemike na argentinskoga pisca Jorgea Luisa Borgesa su se pozivali i pobornici djela kao i njegovi protivnici. Velimir Visković jedan je od prvih koji je pisao o analogijama Kiš na Borgesa u članku *Kiševo umijeće nasljedovanja* za zagrebački list *Oko* u kolovozu 1976. godine u čijem uvodu stoji: „Najnovija knjiga Danila Kiša zahvalno je štivo za svakog proučavatelja sklona komparativizmu. Brzopleto prosuđujući, moglo bi se reći da je zbirka *Grobnica za Borisa Davidovića* čak i ne previše slobodan prijevod nekog Borgesovog djela.“ (Krivokapić 1980: 29) Čitanje polemike iz današnje perspektive, utoliko čini prvi javni napad novinara Dragoljuba Golubovića zlonamjernijim i paradoksalnijim jer Golubović je u već spomenutom tekstu *Ogrlica od tuđih bisera* pogrešno koristio Viskovićeve riječi, namjerno izostavljajući dio koji ukazuje da se do sljedećeg mišljenja može doći „neopreznim čitanjem“ o čemu svjedoči fragment Golubovićevoeg članka: „... pojavila su

se i mišljenja da se ovde radi o imitatorskoj književnosti... da bi se sa više slobode 'moglo reći da je zbirka *Grobnica za Borisa Davidoviča* čak i ne previše slobodan prijevod nekog Borhesovog dela“ (Krivokapić 1980: 43)

Međutim, i sam Kiš nikada nije krio fasciniranost djelom Borgesa. „Nema sumnje, pripovetka, tačnije rečeno pripovedačka umetnost, deli se na onu do Borhesa i na onu posle Borhesa,“ pri čemu Kiš ističe da ne misli na puko „proširenje polja realnosti (u pravcu fantastike)“, po čemu se nerijetko u književno-teorijskim raspravama i pregledima proza Borgesa distancira od ostale moderne proze, već „na samu tehniku pripovedanja“ koju je Borges razvio naslanjanjem na kanone moderne svjetske književnosti prije njega i koje je, prema njemu, „stvaralo svoje polje mitologema indukcijom“, za što primjećuje da je kod Borgesa zamijenjeno dedukcijom, „što je samo drugo ime za svojevrsni pripovedački simbolizam, čije su pak konsekvence, na teorijskom i praktičnom planu, ne manje od onih koje je izvršio taj isti simbolizam u poeziji sa pojavom Bodelera“, francuskog pjesnika čiju je zbirku pjesama Kiš prevodio kad je objavljena *Grobnica* (Kiš 1978: 52). Nema sumnje da Kiš u svojim programskim tekstovima inzistira na modernosti i to onakvoj kakvu u svojim proznim tekstovima isporučuje Borges. Ovdje nam u shvaćanju deduktivnog načina pripovijedanja kojeg Kiš pripisuje Borgesovoj prozi mogu pomoći i udžbenički primjeri iz povijesti filozofije, discipline koju je Kiš temeljito provlačio u teorijskim raspravama. Nasuprot indukciji, koja svoje temelje nalazi u ranim fazama grčke filozofije, dedukcija za cilj ima „izvođenje od općeg prema posebnom i pojedinačnom“ što je prepoznatljivo u nizu proznih djela Borgesa. (Kalin 1982: 400) „Uz to“, nastavlja Kiš, „pomenuti induktivni metoda... čini mi se da je iskoristio sva svoja sredstva i da danas, po principu smenjivanja senzibiliteta i konsekventne književne reakcije, deluje najčešće kao anahronizam.“ (Kiš 1978: 52)

Zanimljivo je kako Kiš, u pokušaju da ilustrira literarnu vrijednost proze Borgesa, citira ruskog formalista Viktora Šklovskoga

Umetničko delo se shvata na planu forme posredstvom asocijacija sa drugim delima umetnosti. Forma umetničkog dela određuje se odnosom prema drugim formama koju su postojale pre nje... Ne samo parodija, već uopšte svako umetničko delo stvara se kao paralela i protivteža nekakvom obrascu. Nova forma se javlja ne radi toga da izrazi novu sadržinu, nego da zameni staru formu, koja je već izgubila svoja umetnička svojstva. (Kiš 1978: 52)

Odnosno, da bi književno delo, u smislu forme, bilo originalno mora komunicirati s književnošću koja prethodi. *Grobnici* je kao takav polemički uzor poslužila *Opća povijest*

beščaća argentinskog književnika.³ Radi se o zbirci novela, poetičkom uzoru *Grobnice*, koja objedinjuje, većinom fiktivne, likove u ulogama gangstera, kauboja, pirata i sl. Kiš je o tome govorio i pisao u više navrata:

Što se pak tiče *Grobnice za B.D.* i njene polemičnosti u odnosu na Borhesa... A polemika je u sledećem: Borhes svoju najčuveniju knjigu naziva *Sveopšta historija beščaća*; međutim, na tematskom planu, to nije nikakva *sveopšta historija beščaća*, nego su to, ponavljam, na tematskom planu, priče za malu decu, društveno sasvim irelevantne... A ja tvrdim da je *sveopšta historija beščaća* dvadeseti vek sa svojim logorima, i to u prvom redu sovjetskim... *Sveopšta historija beščaća* može se svesti, dakle, na sudbinu svih onih nesrećnih idealista koji su iz Evrope krenuli u *Treći Rim*, u Moskvu, i koji su beščasno i bezočno uvučeni u zamku u kojoj će krvariti i umreti kao dvostruko ranjene zveri. (Kiš 1991: 116-117)

Sličnosti, ali i razlike, između dva pisca neodvojiv su argument od ostalih koji legitimnost *Grobnice* pravdaju njezinom poetikom, odnosno premisom nastanka. Kiš ovdje nastavlja i nadograđuje jednu književnu tradiciju populariziranu u drugoj polovici dvadesetog stoljeća s južnoameričkim književnicima na čelu, a kojom nisu ostale nedotaknute nacionalne književnosti južnoslavenskih prostora, između ostaloga, ni hrvatske književnosti s tzv. hrvatskim borgesovcima kao reprezentativnim primjerom. Međutim, dok je Borges poslužio kao poetski uzor, Kiš je motive crpio od drugih autora. U prvom redu, to je Karlo Štajner i memoarsko djelo *7000 dana u Sibiru*.

5.4. KIŠ I ŠTAJNER

Karlo Štajner je gotovo puna dva desetljeća trpio torture najgore moguće vrste u sovjetskim zatvorima i logorima. Djelo *7000 dana u Sibiru* započinje na sljedeći način: „U tamnicama NKVD-a, u ledenoj pustinji Dalekog sjevera, svugdje gdje su moje patnje prelazile ljudsku granicu i mjeru, nosio sam u sebi jednu jedinu želju: da sve to preživim i da čitavom svijetu, a prije svega partijskim drugovima i prijateljima ispričam kakve smo strahote prepatili... Rijetko sam se upuštao u analize i komentare događaja. Htio sam prije svega opisati gole činjenice.“ (Štajner 1982: 7) Na više od četiristo stranica knjige, „Štajner je ponajmanje analitički komentator, a ponajviše svjedok, pripovjedač vlastitih sjećanja“, pa iako je njegovo djelo prepoznato kao memoarsko, određeni autori kažu da su Štajnerovi zapisi „žanrovski gledano, neodredivi.“ (Peruško-Vindakijević 2018: 104) Kiš je u *Grobnici* obilato koristio Štajnerova sjećanja. Nekoliko motiva po kojima je *Grobnica* ostala zapamćena i kojima je kasnije sablaznjeno strano, manje upućeno, čitateljstvo preuzete su iz *7000 dana u Sibiru*. Primjerice,

³ Također poznata i pod nazivom *Opća povijest gadosti*, kao i *Sveopšta historija beščaća* na srpskom jeziku.

već spomenuta sudbina irskog revolucionara, Mikše (ili Miške – kod Štajnera) i pogrešno naručenog ubojstva od strane NKVD-a, insceniranje bogoslužja u Kijevu u svrhu obmanjivanja francuskog lijevog političara ka postojanju vjerskih sloboda u Sovjetskom Savezu i mnoge druge slike mogu se vidjeti kod Štajnera. Štoviše, čak i ikoničan način na koji skonča Novski (Boris Davidovič), protagonist istoimene novele, proizašao je iz Štajnerovog sjećanja: „Kad su ga opkolili i on je vidio da ne može pobjeći, skočio je u ključalu tekuću masu. Uvis se podigao samo pramen dima. Podolski je održao riječ: nije se živ predao svojim mučiteljima.“ (Štajner 1982: 175) Međutim, pokazalo se da korišteni motivi nisu dovoljna podloga za proglašenje djela pukim plagijatom. Miljenko Jergović jednom je prilikom napisao da je „Danilo Kiš artist, a ne svjedok“, jer, on je „svoj artizam stavio u službu svjedočanstva, dok je Karlo Štajner vjerodostojni svjedok, koji je, sporedno, i artist.“⁴ (Jergović 2014)

Povjesničar Branimir Janković pisao je da „Štajnerova knjiga ima središnje mjesto u reprezentiranju Gulaga u Jugoslaviji“, primarno zbog činjenice da *Arhipelag Gulag* u Jugoslaviji nije objavljen do 1988. godine, navodno na samo inzistiranje političkog vrha Sovjetskog Saveza (Janković 2018). Štajner se sa Solženjicinom nije htio poistovjetiti zbog izrazito antikomunistički nastrojenih komentara. Štajner je, naime, uputivši nedvosmislene kritike prema staljinističkom režimu i Sovjetskom Savezu, ostao dosljedan komunističkim idealima i ostatak je života proveo u Zagrebu, gdje je desetljećima unazad, u međuratnom periodu, proveo desetljeće kao ilegalni djelatnik KPJ. Štajnerova knjiga napisana je kad i *Arhipelag*, 1958. godine, dvije godine nakon što je oslobođen od izгона u Sibiru, no zbog navodnog gubljenja dva primjerka rukopisa od strane zagrebačkih i beogradskih partijskih funkcionera, nije objavljena punih 14 godina i navodne osobne privole Josipa Broza Tita.

6. RASPLAMSAVANJE POLEMIKE

Nakon optužbi Dragoljuba Golubovića i nekoliko odgovora branitelja *Grobnice*, uključujući i samoga Kiša, polemika se rasplamsava tek nakon uplitanja Predraga Matvejevića

⁴ Miljenko Jergović, jedan od najproduktivnijih i najčitanijih književnika novije hrvatske književnosti, u eseju *Mrtve oči Sonje Štajner* iz 2014. godine, rekao je sljedeće: „Kada bi se iz požara, ili iz one konačne Noine poplave mogla spasiti jedna jedina knjiga, da svjedoči u korist hrvatske književnosti i toga što je ona mogla biti, ali nikada nije bila, ovaj čitatelj spašavao bi knjigu Karla Štajnera '7000 dana u Sibiru'.“

Sonju Štajner iz Jergovićeve eseja prvi je opisao Kiš: „dok je Helenska Penelopa tokom dvadeset godina vezla svoj vez u miru božjem, pod blagim helenskim nebom, odbijajući mnogobrojne prosee, a na opšte divljenje sugrađana, dotle je u modernoj, savremenoj verziji sovjetskog mita, Sonja ponižena, popljuvana, namučena 'žena narodnog neprijatelja'.“ (Kiš 1983: 158)

i prozivke nekolicine književnika. Kao svojevrсни urotnici tada su prozvani poznati književnici Dragan M. Jeremić, Miodrag Bulatović i Branimir Šćepanović. Polemika će tada uzeti maha na više frontova, no simptomatično za sve optužbe protiv *Grobnice* i autora bit će pomanjkanje teorijskih argumenata. Optužbe za plagijat će, u tom smislu, biti ponavljane i tek ponešto proširene u tekstovima Dragana Jeremića, najmoćnijeg među prozvanima. Upravo zbog takvog karaktera mnoštva novinskih napisa o *Grobnici*, iduće stranice će tematizirati tekstove Dragana Jeremića i kasnije odgovore na zadane optužbe.

6.1. ZAKULISNI KARAKTER POLEMIKE

Ubrzo nakon začetka polemike u obranu *Grobnice* staje niz istaknutih književnika, kritičara, leksikografa i autora iz srodnih polja istraživanja. Kritička podrška dolazi iz različitih središta Jugoslavije (Velimir Visković, Tvrško Kulenović, Nikola Milošević i niz drugih ličnosti). Glavninu obrane na sebe preuzima Predrag Matvejević koji sljedećem broju zagrebačkog lista *Oko* iznosi oštru kritiku na moguću zakulisnu igru iza napada na Kiša. Iz Matvejevićeva teksta *U znaku ovna, u sjeni Nerona* iznijet ćemo samo mjesta koja ukazuju na zakulisni karakter optužbi.

Matvejević odbacuje teorijske probleme kao jedini motiv začetka polemike. U to je vrijeme Matvejević bio član žirija za dodjelu Andrićeve nagrade, baš kao i književnik i publicist Dragan Jeremić koji, prema svjedočenju Matvejevića, na posljednjem sastanku vijeća tvrdi kako postoje „moralni razlozi“ zbog kojih legitimitet *Grobnice* treba biti doveden u pitanje, zbog čega je cijela priča „utoliko kompromitiranija što se samo nekoliko dana kasnije Jeremićeva knjiga *Snovanje i stvaranje* našla pred žirijem Oktobarske nagrade *u konkurenciji s Kiševom!!!*“ (Matvejević 1978: 189) U *post scriptumu* Predrag Matvejević raskrinkava po onodobnu književnost štetne veze: „...Dragoljub Golubović je urednik u magazinu *Duga*. Korpulentni Branimir Šćepanović dobio je stalnu suradnju u tom istom magazinu. Branimir Šćepanović je ujedno i član žirija Oktobarske nagrade... Dragan M. Jeremić, kao predsjednik Žirija udruženih izdavača treba da ocjenjuje, uz ostalo, i novu knjigu Branimira Šćepanovića. Tako se, eto, stvaraju *zatvoreni krugovi* i klanovi o kojima vječno pričamo: po onoj narodnoj - *Ja tebi, ti meni*.“ (Matvejević 1978: 190) Doista, iz članka *Ko je ko i gde 76/77* objavljenog u *Književnoj reči* u veljači 1977. godine, daju se iščitati potencijalni odnosi o kojima govori Matvejević. Dragan M. Jeremić je, naime, bio član Programskog saveta Narodne biblioteke, sudjelovao je

u Izvršnom odboru Udruženja književnika, bio je članom žirija Nagrade Isidore Sekulić, u uređivačkim i programskim odborima *Književnih novina* i beogradske izdavačke kuće NOLIT i član žirija Nagrade Ivo Andrić (Krivokapić 1980: 207-208).

Očekivano, Matvejević je ovakvim prokazivanjem navukao salvu uvreda i optužbi na svoj račun. Za ovu priliku su najkrupnije one pridošle od Dragana Jeremića koji je prosudio da je „pravi pisac ovog članka ili bar njegov inspirator Kiš.“ (Krivokapić 1980: 103) Upravo ćemo se njegove napise posebno osvrnuti u nastavku, budući da je javno i na teorijskoj razini proširio optužbe za plagijat.

6.2 OPTUŽBE DRAGANA M. JEREMIĆA

Ovo potpoglavlje treba dati uvid u najvažnije optužbe za plagijat koje je književnik Dragan M. Jeremić iznio na račun *Grobnice* u dva teksta za *Oko* i *Književnu reč* iz lipnja i rujna 1977. godine.

Prva se optužba odnosi na novelu *Krmača koja proždire svoj okot*. Za razliku od Golubovića, Jeremić prepoznaje da opis Irske nije iz pera Jamesa Joycea, jednog Dedalusovog dvojnika, već Jeana Parisa (u citiranim dijelovima *Žan Pari*) koji je sporan opis ostavio u djelu *Joyce njim samim* (Krivokapić 1980: 158-159). Napad na istu novelu proširen je i sljedećom optužbom: kojom Jeremić tvrdi da je „*Krmača koja proždire svoj okot* samo vešto i slikovita proširena parafraza jednog kratkog, ali snažnog i upečatljivog detalja iz dobro poznate knjige Karla Štajnera *7000 dana u Sibiru*.“ (Krivokapić 1980: 160) Spomenuta priča tematizira životni put irskog borca za slobodu na strani antifašističkog fronta u Španjolskom građanskom ratu koji, zbog neslaganja s komunistima, na prevaru NKVD-a odveden u staljinistički logor. Karlo Štajner tu priču u svojim memoarima spominje uzgred, u manje od jednoj kartici teksta, kao jednu od priča u nizu mučnih svjedočanstava supatnika iz dvadesetogodišnje agonije staljinističkih logora (Štajner 1982: 57-58). Jeremić se na to nadovezuje: „Sve je to gotovo isto tako i u Kišovoj priči, izuzev što je brod, umesto u Sevastopolj, pristao u Lenjingrad; čak je, po njemu, i osuda ostala ista: osam godina zatvora. Tome su, istina u priči dodata dva mala epiloga: o tome da su Verskojlsovi pratioci 1942. godine ležali u logorskoj ambulanti poluslepi i iscrpljeni od skorbuta... Ali, uspkros tom malo dodatku, meni se čini da je u ovoj priči uopšte malo originalnog i metodski, i u tematsko-motivsko-fabulativnom i u tekstološkom smislu reči.“ (Krivokapić 1980: 160) Na to mu je, Kiš, ljutit, kasnije odgovorio: „...Ne razlikovati

fabulu (memoarsku građu) od sižejne obrade te fabule, ne znati osnovnu distinkciju između faule i sižea, sižejne građe, a biti predavačem *estetike* na fakultetu, to je stvar mogućna, valjda, samo u nas.“ (Kiš 1978: 216) Najstroža Jeremićeva optužba ipak otpada na novelu *Psi i knjige*:

Najfrapantniji primer Kišovog preuzimanja tuđih tekstova svakako predstavlja priča *Psi i knjige*, koja je gotovo cela preuzeta iz jednog sudskog dokumenta iz XIV veka. Reč je o inkvizicijskom zapisniku o ispitivanju Jevrejina Baruha zvanog Namac iz Tuluze pred tribunalom pamiorskog biskupa Žaka Furnijea, koji je 1898. godine objavio Žan-Mari Vidal, a 1965. Žak Divernoa, prvi u okviru jedne svoje studije (*l'Émeute des pastoureaux en 1320*, Rome), a drugi u okviru objavljivanja jednog korpusa dokumenata sa sudskih pred inkvizicijom istoga vremena...“ (Krivokapić 1980: 172)

Upravo će se ova optužba pokazati fatalno promašenom, i štoviše, prema Kišu, falsifikatorskom, primarno zbog napomene unutar novele, integralnog dijela teksta koji upravo ukazuje na rečeno, a što Jeremić u svom tekstu propušta napomenuti. Ovako u napomeni na samom kraju novele piše Kiš:

Priča o Baruhu Davidu Nojmanu zapravo je prevod trećeg poglavlja (*Confessio Baruc olim iudei modo baptizati et postmodum reversi ad iudaismum*) inkvizitorskog registra u koji je Žak Furnije, budući papa Benoa XII, zavodio detaljno i savesno priznanja i svedočenja dana pred njegovim tribunalom. Rukopis se čuva u Latinskom fondu Vatikanske biblioteke pod rednim brojem 4030. U tekstu sam izvršio samo neznatna skraćivanja... Slučajno i iznenadno otkriće ovog teksta, otkriće koje se vremenski podudara sa srećnim završetkom rada na povesti pod naslovom *Grobnica za Borisa Davidoviča*, imalo je za mene značenje ozarenja i mirakla: analogije sa pomenutom pričom u tolikoj su meri očigledne da sam podudaranost motiva, datuma i imena smatrao Božjim udalom u stvaralaštvu, *la part de Dieu*, ili đavoljim, *la part du Diable*. Postojanost moralnih uverenja, prolivanje žrtvene krvi, sličnosti u imenima (Boris Davidovič Novski – Baruh David Nojman), podudaranost u datumima hapšenja Novskog i Nojmana (u isti dan kobnog meseca decembra a u razmaku od šest vekova, 1330... 1930), sve se to odjednom pojavilo u mojoj svesti kao razvijena metafora klasične doktrine o cikličnom kretanju vremena... (Kiš 2003: 119)

Odgovori Danila Kiša na proširene optužbe za plagijat u opsežnim tekstovima Dragana M. Jeremića u *Književnim novinama*, *Književnoj reči* i *Oku* zauzeli su najpolemičnije, najljuće odgovore u djelu *Čas anatomije* koje će uslijediti. Polemizirat će se i na drugim relacijama i s drugim akterima, no zbog obima koji bi ovaj rad u suprotnome zauzeo, sljedeće potpoglavlje tematizirat će, u prvome redu, teorijske probleme oko optužbi.

6.3. ČAS ANATOMIJE

U prvom valu hajke koja je ugrubo trajala od jeseni 1976. do proljeća 1977. godine i nakon samo dva kraća odgovora u kojima je izazvao svoje protivnike na obrazloženja, Danilo Kiš nastavlja svojevrsnu šutnju koja će u konačnici biti prekinuta objavljivanjem polemičkog djela *Čas anatomije*, gotovo osamnaest mjeseci poslije prvih napada i ukupno dvije godine od prvog izdanja *Grobnice*. Već je u uvodu objašnjena jedna od funkcija djela:

I kako će, možda, jednog dana neki književni historičar pokušati da se razabere u svemu tome, u celoj toj raboti koju su novine krstile, „najvećom posleratnom književnom aferom u nas“, da pokupi, dakle, na gomilu tu požutelu novinsku hartiju kako bi sagledao iz aspekta književnoistorijskog, vašaru naše književnosti, to ja ovde želim da njemu, tom budućem istraživaču, pružim nekoliko podataka o stvarima koje bi mogle tada da ga interesuju i da mu pomognem da se snađe u tom mraku. (Kiš 1978: 9)

Časom anatomije pridodao je svojoj bibliografiji još jedno vrijedno teorijsko djelo, uz ranija djela *Po-etika* i *Homo-poeticus* koja objedinjuju mnoštvo teorijskih radova pisanih šezdesetih i sedamdesetih godina.

Čas anatomije je polemičko-teorijska knjiga sastavljena od pet poglavlja koja tematiziraju, uz samu književnu aferu, korištenje izvora i građe, prozu Borgesa, analizu dijelova opusa njegovih tužitelja, teme poput nacionalizma i provincijalnog stava jedne književnosti i književne kritike i mnoštva drugih tema koje nadilaze teorijski karakter i stoga ne mogu biti detaljnije uzeti u obzir. Uz polemički dio, priložio je, „iz pedagoških razloga“, „poučne tekstove“ relevantnih autora, „čitavu jednu hrestomaniju utkanu sasvim *à propos*“, kojima potkrepljuje svoje tvrdnje, autorima kao što su, uz već spomenutog Midhata Šamića, Thomas Mann, Michael Foucault i drugi (Kiš 1978: 11). Naslov djela proizlazi iz Rembrandtove slike *Dr. Nicolaes Tulp pokazuje anatomiju ruke*. Vođen primjerom lakoće kojom Tulp skida kožu s ruke mrtvacu, između čijih prstiju Kiš vidi iskru „saznanja i iskustva koja samo što nije kresnula“, navješćujući tom prilikom poetiku njegove proze građenu također na iskustvu izvora i autora koji mu prethode:

Jedan od učenika, ako to nije asistent, najbliži profesoru, drži u ruci knjigu, možda podsetnik ili udžbenik historiografije... ništa nije prepušteno improvizaciji, pisani spomenici su tu, iskustvo sveta, saznanje antroponomija, iskustvo svih ranijih anatomskih istraživanja i rezultata tu je, u duhu, u logosu, tu vlada duh nauke, bibliografija već postoji, suma dosadašnjih iskustava... svet ne počinje od danas i mi znamo, vidimo, da nije prvi čas anatomije pod kapom nebeskom, ali još se mogu saznati nove stvari, posmatranjem, seciranjem i vivisekcijom, praksisom i sumom iskustava koja su nam dostupna. (Kiš 1978: 13-14)

Upravo u duhu netom navedenog, Kiš sugerira problematičnost optužbe za plagijat, budući da se djela iz kojih je, prema optužiteljima, navodno prepisivao, *L'art russe* Réaua Louisa i *Staljinizam* Roja Medvedeva, osvrću na kazivanja i istraživanja prethodnika, te da autentičnost kojom je potkrijepio opise u *Grobnici* imaju svoje korijene puno stariji od njih samih, kojima je Kiš, najmanje iz stilskih razloga, pripisao sporne dijelove:

I šta je logičnije u ovom svetu fikcije gde se mešaju istinito i lažno, u ovom svetu književne mistifikacije – čiji je, paradoksalno, krajnji cilj postizanje neke objektivne, *istorijske istine* – šta je, dakle, logičnije nego da se navedu oni „izvori“ koji su najdublje usađeni u istoriju, oni prvobitni: ne Medvedev, jer Medvedev je „izdavač“, nego A. L. Rubina, „sestra Novskog“, ne Luj Reo, nego Djetmar od Merzeburga, gospodar od Boplana i Konstantin Porfirogenet, na koje se poziva Reo... Kako, dakle, citirati nešto što nije citat? Kako podmetnuti kunsthistoričaru Reou nepoznavanje kunsthistorijskih činjenica? (Kiš 1978: 110-111)

Polemički izraz koji koristi Kiš bilo bi teško vjerodostojno prenijeti samo u nekoliko rečenica ili odlomaka. Počevši od grafičkog aparata, niza korištenih referenci, uređivanja teksta, priloga drugih autora i niza drugih obilježja, otežava parafraziranje ili fragmentarno prenošenje nekih ideja. Krešimir Bagić će godinama kasnije u djelu *Umijeće osporavanja*, u kojem analizira polemičke stilove A. G. Matoša i Miroslava Krleže, prilikom razlaganja karakterističnih Krležinih polemičkih tehnika prilikom tumačenja dramatizacije citata istaći sljedeće: „Dramatizacija' citata omogućila je Krležinu polemičkom subjektu da razotkrije greške u protivnikovom jeziku, tekstu i mišljenju, te da tako – posrednim putem – otkloni prigovore koje mu je ovaj uputio. Mnogi su naši kasniji polemičari od Krleže nasljedovali postupak 'dramatizacije' citata, ali ga je osobito prigrlilo i razvio (do uporišta svoje polemičke strategije) veliki Krležin štovatelj, srpski prozaik Danilo Kiš u polemičkoj knjizi *Čas anatomije*.“ (Bagić 1999: 244) Kod Kiša, u *Času anatomije*, dramatizacijom citata Dragana Jeremića, uz autentično prenijete napomene i grafička rješenja taj postupak izgleda ovako:

...ali, naravno, ne braneći sebe nego **dostojanstvo književne reči** [ovo dostojanstvo podvlači, naravno, Jeremić] koju primoravaju da se, umesto da plovi po nebesima, vuče po blatu

(...)

Gete je govorio kako među njegovim protivnicima ima zavidljivaca koji mu „nisu nikako mogli oprostiti sreću i položaj pun časti“.

Iz čega logički proizlazi:

1. da Jeremić ne brani „dostojanstvo književne reči koja se vuče po blatu“, nego
2. da Jeremić brani svoju „sreću“ i svoj „položaj pun časti“ od onih koji mu, tobože, zavide na toj „sreći“ i na tom „položaju punom časti“;
3. da Jeremić brani sebe i svoj „položaj pun časti“, što će reći

4. da je Jeremić na položajima koji mu donose, kao filozofu, „sreću“ i „čast“;
5. da je Jeremić palanački filozof koji svoj „položaj pun časti!“ vidi, iz svoje perspektive, analognim Geteovom!

Da li je, dakle, Jeremić, „srećan“? *That is the question!* (Kiš 1978: 80)

Kiš je koristio izrazito polemičan ton s ciljem alarmiranja društva zbog nezdravog stava prema književnosti i književnoj kritici, ne štedeći pritom svoje protivnike u nedvosmislenim prozivkama:

Prepuštam, dakle, njima, budućim istoričarima književnosti, da objasne, iz jedne vremenske perspektive i sa distance, kako je i zašto došlo do ovog i ovakvog pada u ukusima i vrednostima. Da ispitaju zašto se naša kritika dala kontaminirati ovom jeremićevskom estetikom kiča i da potegnu moralnu odgovornost kritičara zbog njihovog ćutanja i njihovog saučesništva! Da utvrde štetu koju je ta jeremićevska kritika nanela našoj literaturi. (Kiš 1978: 80)

Međutim, autoru upravo ta polemičnost neće biti oproštena. Zbog navodnih uvreda iznesenih u djelu, protiv književnika se pokreće sudska tužba koja će rezultirati otegnutim sudskim procesom, bez pozitivnog ishoda za tužitelja.

7. POSLJEDICE I DOMET POLEMIKE OKO *GROBNICE*

Naime, u razmaku od nekoliko mjeseci 1979. godine, novinar Dragoljub Golubović podnio je sudske tužbe protiv Predraga Matvejevića u Zagrebu i Danila Kiša u Beogradu. Tužba protiv Kiša podnijeta je zbog navodnih „uvreda, kleveta, psovki, poturanja, podcenjivanja, bežanja od istine“ u djelu *Čas anatomije*, tražeći za Kiša najstrožu moguću kaznu „ako se utvrdi da je neuračunljiv ili da mu je sposobnost shvatanja svojih postupaka bitno smanjena.“ (Krivokapić 1980: 424-425) Sudska ročišta bila su obilježena širim interesom javnosti, nepojavljivanjem tužitelja i njegovih svjedoka, književnika koji su sudjelovali u polemici, Branimira Šćepanovića, Miodraga Bulatovića i Dragana Jeremića, da bi u konačnici sve završilo oslobađajućom presudom po Kiša. Slično je bilo i u Zagrebu, nakon čega je općinski sud oslobodio Predraga Matvejevića.

Iz pismene izjave Danila Kiša povodom optužnice vrijedi izdvojiti mjesta koja sadrže suštinu njegove obrane, koja je sprovedena bez odvjetnika:

Polemičko-teorijska knjiga *Čas anatomije*... nastala je kao nužan odgovor na grube izazove od strane tužitelja i kao gest moje legitimne i nužne odbrane, u odbranu, dakle, vrednosti veće od tužiočeve časti: moje književne egzistencije i jednog književnog postupka kao i opšta, načelna odbrana od pogubnih i destruktivnih sudova nestručnjakâ... Izvesna polemička oštrina moje knjige bila je diktirana uz to ne samo grubim izazovom i

polemičkim žanrom: polemika se, tradicionalno, služi ironijom, sarkazmom, podsmehom, jer ona je oblik *književne borbe*: 'Književna polemika je doista literatura – kaže se u predgovoru antologije hrvatskih književnih polemika – jer ona čini isto što i drugi manifestirani oblici književnosti: proza, poezija, književna kritika.' (Krivokapić 1980: 436)

Potonje citirano može se pronaći u tekstu *Što je književna polemika?* Ivana Krtalića iz šeste knjige *Antologije hrvatskog humora, Protivnici, rugači i zabavljači*, u kojemu Krtalić, između ostaloga, kaže: „Polemika, kao i književna kritika, ima svoj cilj, a to je u krajnjoj konsekvenci određeni sud o materijalu o kojem se govori.“ (Krtalić 1975: XII)

Generacijska svjedokinja Slavenka Drakulić, hrvatska novinarka i spisateljica, za *Čas anatomije*, knjigu kojom je polemika, prema mnogima, svršena, istaknula je da je „knjiga bila (i ostala) jedina škola kritičkog mišljenja i polemiziranja moje generacije (uključujući upotrebu satire i apsurdna), baš kao što je to bila knjiga "Moj obračun s njima" Miroslava Krležje za one prije. Jedna je čas anatomije srpskog malograđanskog kulturnog miljea - a druga čas anatomije patološke države, ali i društva.“ (Drakulić 2021) Kišev biograf zaključuje slično: „*Čas anatomije* je postao kulturna knjiga, štampana u mnogo izdanja, koju posebno vole mlađi čitaoci. Uz *Knjigu o zmaju* (1902) Laze Kostića te Krležin *Moj obračun s njima* (1932) i *Dijalektički antibarbarus* (1939) ona predstavlja vrhunac polemičkog žanra u srpskohrvatskom jeziku.“ (Thompson 2014: 288)

Značaj *Grobnice* je, naime, ostalo nepromijenjen i nakon svršetka polemike. Čitateljska publika širom svijeta nastavila je prepoznavati važnost djela, čega je dobar pokazatelj činjenica da je do sada prevedena na tridesetak svjetskih jezika. Taj se popis obogaćuje gotovo svake godine.⁵ Posljednje samostalno izdanje u Hrvatskoj iznjedrila je kuća *Kultura&Rasvjeta* u biblioteci koju je priredio *Feral Tribune* početkom 2000-ih. Međutim, unatoč međudodirima i analogijama na hrvatske polemike dvadesetog stoljeća, u književni prostor Hrvatske polemiku vraćaju pretežito generacijski svjedoci, dok je interes za djelo u akademskim krugovima prilično slab. Što se tiče same *Grobnice* interes je nešto veći. Tatjana Jukić, primjerice, u djelu *Revolucija i melankolija: granice pamćenja hrvatske književnosti* iz 2011. godine, piše da je *Grobnica* „tekst fokalni za studiju koja teži ocrtati granice pamćenja hrvatske književnosti“, jer „podsjeća na kulturnu memoriju što se formirala oko intimnosti s različitim jezicima, memoriju kakva dovodi u pitanje uopće koncept većinskoga jezika, u korist jezika kao zone

⁵ Cjelokupan popis moguće je naći na danilokis.org.

neodredivosti; upravo ta memorija u podlozi je svega što moderna hrvatska kultura pokušava odrediti kao svoj identitet ili svoju povijest.“ (Jukić 2011: 48)

Slično je i sa ključnim sjećanjem oko kojega je formirana *Grobnica*. Povremeno dolazi do osvrta na važnost *7000 dana u Sibiru* što može biti rezultat blago povećanog interesa dijela hrvatske publicistike za kulturu i period socijalističkog razdoblje uopće u posljednjem desetljeću. Primjerice, autorica Ivana Peruško Vindakijević bavi se Štajnerovim memoarima u djelu *Od Oktobra do otpora* koje *7000 dana u Sibiru* smješta u kontekst ponovnog čitanja odnosa kulturne povijesti Rusije (Sovjetskog Saveza) i Hrvatske u čemu Štajnerovo djelo igra znamenitu ulogu, pri čemu piše da su sedamdesetih godina prošloga stoljeća važne i za „hrvatsku kulturu sjećanja“, odnosno pojačane svijesti o užasima staljinističkih logora, pri čemu je neizbježna spomen *Grobnice* (Peruško-Vindakijević 2018: 104).

8. ZAKLJUČAK

Polemika koja je nastala povodom knjige *Grobnica za Borisa Davidoviča* u konačnici pretvorena u široku teorijsku raspravu i pitanja negacije, odnosno afirmacije modernosti od strane dijela ondašnje književne scene. Unatoč odsustvu konkretnih teorijskih razloga optužbi za plagijat u dobrom dijelu trajanja polemike, iznjedrila je argumente koji utemeljenje nalaze u nizu dotad priznatih književnih i teorijskih djela. Oni se očituju u premisama iza nastanka djela, nasljedovanjem uzora u poetici njegove proze, ali i nalaženju uzora za motive i fabule, kao i asocijaciji na prethodeća književna djela, osobito u vidu forme.

Kiš je svojim radom dokazao da nastavlja književnu tradiciju moderne literature druge polovice dvadesetoga stoljeća. Ono gaji stanovitu poetiku populariziranu prozom Jorgea Luisa Borgesa u periodu poslije Drugog svjetskog rata koji u prvi plan stavlja stanovitu zaigranost pisanjem i (privid) erudicije kojoj je primarni zadatak razigrati maštu čitatelja. U samoj srži te poetike je da je sasvim neopterećena ili, pak, previše opterećena autentičnošću i stvarnosti, što je u suštini nevažno za krajnje ishodište djela. Takva literatura ništa ne duguje i sve dozvoljava: korištenje postojećih i nepostojećih izvora, pripisivanje postojećih nepostojećim autorima i obrnuto. Naravno, navedeno ne implicira otvorena vrata diletantizmu i svojevrsnoj anarhiji u takvoj prozi. Kiš je, baš kao i njegov uzor Borges, bio vrstan teoretičar književnosti i odlučno je stajao iza svojih postupaka u nizu teorijskih radova.

S druge strane, za razliku od poetskog uzora, potrebna autentičnost djelu osigurana je korištenjem već postojeće građe. Ovdje je Kiš crpio u građu iz literarne i paraliterarne građe. Čvrsta stava da pisac ne treba puko izmišljati, Kiš je od Louisa Réaua i Jeana Parisa crpio opise krajolike i ustanova koji su trebali dati na autentičnosti pozadina protagonista u pričama, čija su pak mučna iskustva crpljena iz memoarskih i dokumentarnih zapisa kao što su *7000 dana u Sibiru* Karla Štajnera i *Staljinizam* Roja Medvedeva.

Što se tiče asocijacije na druga djela, odnosno, polemičnosti *Grobnice*, ona se ponajviše očituje u odnosu na Borgesovu *Opću povijest beščasća*. Iako, polemičnost *Grobnice* očituje se i u odnosu na raniji dio Kiševa opusa, od kojega odstupa tematski i stilski. Sačinjena od tematski međusobno povezanih (ili analognih) novela, *Grobnica* je svojevrsni roman, odmaknut od prvog i trećeg lica jednine kojim se koristio u ranijim djelima kao što su *Bašta*, *pepeo*, *Rani jadi* i *Peščanik*, okupljeni u *Porodični ciklus* kao trilogija. U knjizi intervjua niza novinara i kritičara s Kišem *Gorki talog iskustva*, kao i teorijskom dijelu knjige *Homo poeticus* daje uvid u svoje poimanje romana, čime je uvelike olakšao kasnije analize *Grobnice* i ostatka opusa.

Područje gdje analize nedostaje bilo bi smještanje polemike nastale povodom *Grobnice*, i *Časa anatomije* kao ključnog ishodišta, u kontekst promatranja polemika u novijoj hrvatskoj književnosti, kao što je to uzgredno napravio Krešimir Bagić u analizi Matoševe i Krležine polemičnosti. Unatoč tome što Kiš nije uvršten u autore iz korpusa hrvatske nacionalne književnosti, polemika, javno začeta u zagrebačkom tjedniku, svojedobno je zaslužila ogroman interes među hrvatskim čitateljima, nekolicina književnih teoretičara i publicista koji su zadužili hrvatsku književnost stali su na stranu Kiša i njegova djela, a neizbježne su i analogije između Kiševa polemičkog stila s ostalim našim polemičarima, u prvom redu Krleže.

Književnost Danila Kiša, nastavljena na sjećanje Karla Štajnera, koji s hrvatskom književnošću ima još tješnje veze, smješta hrvatski kulturni krug u kontekst intenzivirane kulture sjećanja na staljinistički režim i logore u vrijeme kada ih je dio svjetske javnosti još uvijek negirao. Ta negacija bila je i razlog nastanka *Grobnice za Borisa Davidoviča*.

BIBLIOGRAFIJA

- Bagić, Krešimir. 1999. *Umijeće osporavanja – polemički stilovi A.G. Matoša i M. Krleže*. Zagreb: Naklada MD.
- Drakulić, Slavenka. 2021. "Heni Erceg: Povijest beščašća, nužna dopuna i korektiv 'službenoj povijesti'". U: Jutarnji list. Internet. 21.6.2021.
- Janković, Branimir. 2018. "Povijest knjige i čitanja: novi pristup jugoslavenskom socijalizmu". U: Historiografija.hr. Internet. 21.6.2021.
- Jergović, Miljenko. 2014. "Mrtve oči Sonje Štajner". U: Jergovic.com. Internet. 21.6.2021.
- Jukić, Tatjana. 2011. *Revolucija i melankolija: Granice pamćenja hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Kalin, Boris. 1982. *Povijest filozofije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kiš, Danilo. 1991. *Gorki talog iskustva*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Kiš, Danilo. 1983. *Homo poeticus*. Zagreb/Beograd: Globus/Prosveta.
- Kiš, Danilo. 1978. *Čas anatomije*. Beograd: Nolit.
- Kiš, Danilo. 2003. *Grobnica za Borisa Davidoviča*. Split: Kultura&Rasvjeta.
- Krivokapić, Boro. 1980. *Treba li spaliti Kiša?*. Zagreb: Globus.
- Krtalić, Ivan. 1975. "Što je književna polemika?". U: Antologija hrvatskog humora, Knjiga 6, *Protivnici, rugači i zabavljači – polemike i pamfleti*. Ur: Kemal Mujičić. Zagreb: Društvo hrvatskih humorista.
- Matvejević, Predrag. 1978. *Te vjetrenjače : <33 'slučaja' i polemike>*. Zagreb: Globus.
- Peruško Vindakijević, Ivana. 2018. *Od Oktobra do otpora – Mit o sovjetsko-jugoslavenskome bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.-1991.)*. Zagreb: Fraktura.
- Štajner, Karlo. 1982. *7000 dana u Sibiru*. Zagreb: Globus.
- Thompson, Mark. 2014. *Izvod iz knjige rođenih : priča o Danilu Kišu*. Sarajevo: Buybook.

SAŽETAK

Polemika začeta nakon objavljivanja *Grobnice za Borisa Davidoviča* ostala je zapamćena kao jedan od najvažnijih polemičkih događaja na prostorima Jugoslavije u prošlom stoljeću. Unatoč pomanjkanju teorijskih argumenata u optužbama dijela tadašnje novinarske i književne scene protiv čestitosti *Grobnice* i autora Danila Kiša, polemika je iznjedrila nekoliko važnih teorijskih zaključaka koji se tiču referencijalnosti i nasljedovanja modernih literarnih tradicija, u prvom redu proze Jorgea Luisa Borgesa, kao i korištenje motiva i fabula radi postizanja dojma autentičnosti pri čemu se kao posebno važan intertekst ističu memoari *7000 dana u Sibiru* Karla Štajnera. Međutim, sama polemika, sa svim svojim analogijama na ranije polemike iz hrvatske i srpske književnosti, zadužila je tadašnje društvo i u pogledu prokazivanja konformizma i moguće koruptivnosti književne scene u pogledu čega je najveću ulogu igrao polemičko-teorijski klasik *Čas anatomije*, jedno od najvažnijih djela Danila Kiša.